

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍ^{*)}

I

Ահա երկրորդ ամիսն է, ինչ պատերազմի խարոյկն է վառուած երկրագնդի տարրեր վայրերում: Զը տեսնուած արագութեամբ Եւրոպական պետութիւնները միմեանց պատերազմ յայտարարեցին. ստացուեց կռուողները երկու խոշոր բանակ. մէկ կողմում Աւստրո-Հունգարիան իւր զինակից Գերմանիայի հետ, իսկ միւս կողմում՝ Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Անգլիան և Սերբիան: Այս երկրորդ խմբակցութեան ակամայ միացաւ և Բելգիան, որին Գերմանիան առաջարկել էր՝ թոյլ տալ նրա երկրի միջով գերմանական զօրքը Ֆրանսիայի սահմաններին մօտեցնել, որովհետեւ բելգիական-ֆրանսիական սահմաններն աւելի անպաշտպան և զուրկ են ամրութիւններից, քան գերման-ֆրանսիական սահմանը: Բելգիան մերժեց այդ առաջարկն և դժբախտաբար առաջին հարուածները ստացաւ Գերմանիայից, զրկուելով իւր մի շարք քաղաքներից, որոնց թուում և Լիէժն ու Բրիւսսելը (Բելգիայի մայրաղաղաքը): Եւրոպական միւս չեզոք պետութիւնները դիւրը դեռ ևս անորոշ է. նրանցից մի քանիսը սպասողական դիրք են ըննել և աշայուրջ հետեւում են պատերազմական գործողութիւններին որոշելու իրենց անելիքը: Եւրոպական պատերազմողներին յետեւց և Նապոնիան, արեւելեան Ասիայի այդ ուժեղ թագաւորութիւնը, որ նոյնպէս տրամադիր էր մենամարտելու և նոր հողեր զրաւելու: Նապոնիան արդէն պատերազմ է յայտարարել Գերմանիային, նախապէս ստանալով Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների

^{*)} «Աւագարտ»ի սոյն համարից սկսած հետզհետէ կը տանք ընթերցողներին Եւրոպական պատերազմի ընթացքի մասին ընդհանուր և էական տեղեկութիւններ:

կառավարութեան համաձայնութիւնը և գոհացում տալով նրան, որ չը միջամտէ ծագելիք բարդութիւններին: Օրէցօր սպասում ենք, որ մի ուրիշ պետութիւն ևս գլուխ կը բարձրացնէ և մասնակից կը լինի այս համաշխարային ողբերգութեանը:

Այսպիսով մենք ականատես ենք մեծ և պատմութեան մէջ չտեսնուած պատերազմի սկզբնաւորութեանը, որ թերեւ դարագլուխ լինի յետագայ շրջանների համար: Աշխատենք համառօտ կերպով բացատրել թէ առհասարակ պատերազմները իրականացէս ի՞նչ զրգապատճառներից են առաջ դալիս:

II

Ազգերն և պետութիւնները իրենց միջազգային յարաբերութիւնների ժամանակ ղեկավարում են համաշխարհային քաղաքականութեամբ: այդ քաղաքականութիւնը սկիզբն է առնում հին դարերից, հիմնուած է ներկայի անտեսական և առևտրական պայմանների վրայ և ուղղուած է դէպի հեռաւոր ապագայի հեռանկարները: Անհատները մի մի հիւլէ են համաշխարհային քաղաքականութեան մէջ և անգոր են որ և է կերպ մտնել կամ այլ ուղղութիւն տալ այդ քաղաքականութեանը: Այսօրուայ պատերազմը համաշխարհային քաղաքականութեան մի անեղ ալիքն է, որի մէջ խեղդուում են Վիլհելմներն ու Ֆրանց — Ֆերդինանդներն, անհատներն միախառնուել են ազգերի և պետութիւնների գանգուածին, հեղուկացել և հալուել են ընդհանուր տրամադրութեան մեծ ալիքի մէջ: Պատերազմները՝ թշնամի բանակի զօրքի և նաւատորմիդի ոչնչացումն, ցաւալի, բայց համաշխարհային քաղաքականութեան նպատակների իրագործման էական և կտրուկ միջոցն է: Պատերազմները միջազգային յարաբերութիւնների նախադիրներն են, որոնց հետեւում են նոր յարաբերութիւններ, նոր պայմաններ և նոր բարեկամութիւն: Հեռաւոր երկրներում դադութներ ձեռք բերելու ձգտումները, զօրքի և նաւատորմիդի ուժեղացնելը և նոր

ազգամական ձևեր հնարելը և կատարելագործելը՝ այս կամ այն իշխանի քմահաճ ցանկութեան հետևանքը չեն, այլ երկրի ազգաբնակչության և արդիւնագործութեան զարգացման անհրաժեշտ միջոցները, նոր շուկաներ և նոր հայրենիքներ գտնելու օժանդակ պայմանը: Երբ մի երկրի ազգաբնակչութիւնը չի տեղաւորուում իւր հայրենիքում և երբ այդ երկրի գործարանների արտադրած արդիւնքները ամբողջապէս չեն սալառւում ներքին շուկաներում—այն ժամանակ անհրաժեշտութիւն է զգացւում նոր հողեր գրաւել՝ ազգաբնակչութեան համար, և նոր շուկաներ գրտնել: Գերմանիան մի երկիր է, որի թէ ազգաբնակչութիւնն է շատ, որի պատճառով և տարբեր ժամանակներ այնտեղից գաղթականներ են գնացել բազմաթիւ խմբերով, որոնցից միքանիսն էլ ի միջի այլոց եկել են Կովկաս, հիմնել են գերմանական կոլոնիաներ—գիւղեր (Գանձակի և Թիֆլիսի նահանգներում), և թէ արդիւնագործութիւնն է զարգացած. հողի պակասութեան պատճառով աշխատող ձեռքերի մեծ մասը մտել է գործարանները, վերջինների արտադրութիւնը զարգացել է մեծ չափերով. շուկայ է պէտք, որ այդ գործարանների պատրաստած ապրանքները ծախուեն, իրենց—Գերմանիայում եղած ներքին շուկաները, բաւական չեն, սպառողները բիչ են, քան արտադրողները, պէտք է, որ գերմանական գործարանատէրը՝ կապիտալիստը իւր ապրանքներն ուղարկէ ուրիշ երկրներ—Ասիա (Չինաստան) և Աֆրիկայի ներսը, որպէսզի այնտեղ ծախուի—այնտեղ շուկաներ գտնեն: Ազգաբնակչութեան աճեցողութեան դէպքում այնքան էլ դժուար չէ նոր երկրներ տիրելը, եթէ տիրողը աւելի քաղաքակիրթ է. անցեալում շատ են օրինակները, երբ առանց պատերազմի փողը հնչեցնելու գրաւել են ամբողջ նահանգներ և գաւառներ: Երբեմն էլ առանց նոր երկիր նուաճելու ժողովուրդը ինքը գտնում է մի ելք, մասնակի գաղթականութիւններ են սկսում դէպի Ամերիկա կամ դեռևս նոսր բնակուած երկրներ. մեծ արգելքների չեն հանդիպում այսպիսի գաղթականութիւնները:

Աւելի դժուարը արդիւնաբերութեան հարցն է։ Պետութիւններն մի շարք առևտրական պայմանագրերով փակել են իրենց երկրի շուկաները օտար պետութեան ապրանքների առաջ։ ստեղծուած են մաքսեր և ուրիշ շատ արգելքներ։ Իւրաքանչիւր պետութիւն ցանկանում է իւր երկրի արդիւնաբերութիւնը զարգացնել, դրա համար նա թոյլ չէ տալիս, որ հարեան պետութեան ապրանքները ծախուեն իւր երկրի շուկաներում, իսկ իրենք մնայ առանց սպառումի։ Դրա համար նա արգելք է դնում օտար պետութեան ապրանքներին, կամ այնքան մեծ մաքս է դնում նրանց վրայ, որ գինը բարձրանում է շուկայում, իսկ իր երկրի ապրանքները, որոնք ազատ են մաքսից և էժան են, աւելի են ծախուում, քան օտար ապրանքը։ Շուկայի գերը այժմս շատ մեծ է։ շուկան այն հանգույցն է, որ իւր մէջ է կենդանացնում տնտեսական կեանքի բոլոր թելերը, շուկան է ղեկավարում արդիւնաբերութիւնը, և ոչ թէ արդիւնաբերութիւնը՝ շուկային։ Այս տարուայ օգոստոսի սկզբին մենք իմացանք, ինչպէս Անգլիան ձեռք է բերել նոր շուկաներ, պատերազմի հէնց սկզբի օրերում գրաւել է Գերմանիայի մի երկու գաղութներն և այդ գաղութներում ծախուող գերմանական ապրանքների նմուշներն ուղարկել է Լոնդոն՝ որպէսզի Անգլիական գործարաններն զրանց նման ապրանքներ արտադրեն և նոր գրաւած շուկաներում ծախեն։

III

Մենք տեսանք, թէ ինչ նշանակութիւն ունեն շուկաները երկրի արդիւնաբերութեան զարգացման համար։ Ասիական ընդարձակ շուկաները Նապօլէօնի անկումով և Հօլանդիայի թուլանալուց յետոյ անցան Անգլիային։ Բայց առևտրի և արդիւնաբերութեան անընդհատ զարգացմամբ վերջին տասնամեակներում սկիզբն առաւ համաշխարհային քաղաքականութեան նոր ալիքը, որ պայմանաւորուում է երկու հանգամանքով, նախ՝ արդիւնաբերութեան զարգացումը մինչև այժմս անշարժ մնացած երկրներում — (Գեր-

մանիա, Եսպոնիա և այլն) և երկրորդ՝ ազատ մուտքի պահանջը արտաքին նոր շուկաներ: Դեռ Բիսմարկի օրով Գերմանիան հարկ զգաց նոր շուկաներ գտնելու, և այդ ժամանակից էլ պատրաստուեց mit Eisen und Blut—երկաթով ու արիւնով ճանապարհ բանալ իւր արդիւնաբերութեան. սկիզբ դրուեց գերմանական զաղութներին, որոնք պէտք է նոր և նոր շուկաներ ձեռք բերէին ապագայում, մրցէին Անգլիայի հետ և զբաւէին նրա շուկաները: Ահա այս հողի վրայ մշտական անախորժութիւններ էին ծնուում. և պարզ էր, որ Անգլիան և Գերմանիան մի օր իրար դէմ են դուրս գալու՝ զէնքով մաքրելու իրենց հաշիւները: Սկաւ այդ օրը, բայց և բերեց նոր հանգամանքներ ու բարդութիւններ: Պարզե՞նք դրութիւնը:

Ասացինք, որ գերմանական գործարաններն արտադրում էին այնքան շատ արդիւնքներ, որ ամբողջապէս ներքին շուկաներում չէր ծախուում. ընթերցողը կարող ասել, թէ թող քիչ արտադրեն, այնքան, որքանի պահանջը կայ իրենց երկրի շուկաներում: Բայց այստեղ պէտք է աչքի առաջ ունենալ այն մղիչ պատճառները, որոնք ստիպում են գործարանային արդիւնաբերութեան զարգացմանը: Միայն այն փաստը, որ մի որ և է մարդ կամ երկիր արդիւնաբերում է մի որ և է ապրանք՝ ցոյց է տալիս, որ այդ մարդը կամ երկիրը ինքը կարիք ունի ուրիշ ապրանքների, որ նա անբաւարարուած է իւր սեփականով և ցանկանում է իւր արտադրածով փոխարինել իւր ցանկացածը: Այլապէս ինչո՞ւ պէտք է նա արտադրէ: Անգլիան, որ ներկայիս ամենազարգացած արդիւնագործական երկիրն է, ինքը պահանջ ունի հացահատիկների, բրդի և այլ հում նիւթերի, որոնք և ստանում է իւր զաղութներից: Գերմանիան էլ պահանջ զգաց հացահատիկների և այլ ապրանքների, որոնք միայն զրաից կարող է ստանալ: Բայց զմեռ անհամեմատ աւելի հեշտ է, քան ծախելը. օտար կապիտալիստի շուկայ պատրաստելն աւելի զիւրին է, քան օտար երկրում իրեն համար շուկայ գտնելը:

Եւ ահա—միջազգային յարաբերութիւններն այնպէս

էին բարդուել, որ զժուարացել էր ծախելը և գնելը, և պէտք էր մի չնչին առիթ, որ այդ բարդուած յարաբերութիւններն ու ատելութեամբ լցուած միջոցները պայթէր: Եկաւ և չնչին առիթը:

VI

Այս մեծ պատերազմի բռնկման եթէ ոչ զբաղաւորածառը՝ գոնէ արագացնողն յեղել է մի պատանի, 16 տարեկան աշակերտ Գաբրիէլ Պրինցիպը. նա ատրճանակի երկու գնդակով յունիսի 14ին սպանել է Աւստրո-Հունգարիայի թագաժառանգը՝ Ֆրանց-Ֆերդինանդին և նորա ամուսնուն, երբ սրանք կառքով անցնում էին Բոսնիայի Սարաևո քաղաքի փողոցով: Աւստրո-Հունգարիան ողբաց իւր թագաժառանգի մահը և ցանկացաւ վրէժ լուծել ու մի տմուռայ սուգից յետոյ, յուլիսի 15-ին պատերազմ յայտարարեց Սերբիային. ինչո՞ւ Սերբիային, կը հարցնէ ընթերցողը, որովհետեւ սպանողը՝ աշակերտը, թէև աւստրոհայտակ էր, բայց ազգով սերբ էր. սերբերը վերջին տարիներս ատելութեամբ էին լցուած դէպի աւստրիացիք, որովհետեւ վերջինս առանց այմուկի և մի կաթիլ արիւն թափելու ներս էր խուժել Բոսնիա և Հերցեգովինա սերբիական գաւառներն ու գրաւել¹⁾:

Աւստրիան ցանկանում էր ոչնչացնել Սերբիային, Ռուսաստանը, որ դեռ հին ժամանակներից պաշտպան է հանդիսացել սլաւոն թոյլ ազգութիւններին, այս անգամ էլ նախ ամեն խաղաղ միջոցի դիմեց, որպէսզի պատերազմի ուրուականը վերանայ մէջ տեղից, բայց երբ Աւստրիան չը լսեց—զօրաժողով յայտարարեց. Գերմանիան մէջ ընկաւ և տեսնելով, որ հասել է իւր նպատակների իրազորման յարմար ժամը (արտաքին շուկաներ զբաղ-

1) Բոսնիայի և Հերցեգովինայի գրաւման պատճառներն էլ բարդ են. գլխաւորը այն էր, որ Աւստրիան ցանկանում էր ծովի վրայ ևս իշխանութիւն ունենալ, նաւատորմիդ պահել, գաղութներ հիմնել, իսկ զրա համար պէտք էր գրաւել մինչև ծովը տանող ցամաքը: Վ. Տ. Ռ.

ներ, նոր երկրներ գրաւել) յուլիսի 19-ին պատերազմ յայտարարեց Ռուսաստանին, մի օր յետոյ յարձակուեց Լուվսեմբուրգի և Բելգիայի վրայ, որոնք չեզոք երկրներ էին. իսկոյն Ֆրանսիան և Անգլիան պատասխանեցին նրան և պատերազմ յայտարարեցին Գերմանիային ու Աւստրո-Հունգարիային, այս վերջինս դեռ ինքը մի երկու օր առաջ պատերազմ էր սկսել ռուսների դէմ: Այժմս էլ արդէն Նապօնիան է պատերամ յայտարարել Գերմանիային. այսպիսով մեծ արագութեամբ տարածուեց պատերազմի հրդեհը: Այդ բռնկման գործում մեծ դեր ունի վաճառականութեան համար նոր շուկաներ ձեռք բերելու ցանկութիւնը յանձին Վիլհելմի, իսկ Վիլհելմը, ինչպէս սրամիտ կերպով նկատել են Ֆրանսիական թերթերը, — գերմանացի կապիտալիստների կօմի-վօյաթօրն է, գերմանական վաճառականութեան համար շուկաներ փնտռողն է:

VІ

Մենք, XX-րդ դարում ապրողներս, որ զարերի հրակայ մեծութեան մէջ մի հիւլէ ենք, անկարող ենք կապիտալիզմի գրոհին պատնէշ դնել և շուկաների ու գործարանների համար մղուած այս պայքարը ի չիք դարձնել. մեզ մնում է միայն մեղմացնել այդ գրոհին ու պայքարին զոհ գնացած անձանց դժբախտ ընտանիքների դառնութիւնները, մխիթարել, որդեգրուրկ մօր արցունքն սրբել, բժշկել վիրաւորուածին, օգնել անընկեր և անպաշտպան մնացածներին:

14 օգոստոսի 1914.

Կ. Տէր-Ռուբինեան

